

ДІЄВІСТЬ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Петриченко Л. О.

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки, психології, початкової освіти
та освітнього менеджменту*

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

пров. Руставелі, 7, Харків, Україна

orcid.org/0000-0002-3250-4321

larisa-petrichenko@ukr.net

Ключові слова:

*профорієнтація,
самовизначення, система
профорієнтації, реальна й
ідеальна особистісна та
професійна «Я-концепція»,
процес профорієнтації.*

У статті актуалізовано проблему підвищення ефективності сприяння професійному самовизначенню особистості, зокрема й у процесі профорієнтаційної роботи. Аналіз результатів сучасних досліджень, представлених у науковій літературі та публікаціях із проблеми, дозволив виокремити такі її аспекти, як: стан і напрями розвитку професійної орієнтації; професійна орієнтація в закладах загальної середньої освіти; професійна адаптація в системі профорієнтаційної роботи; теорія та практика професійного самовизначення.

Названо узагальнені проблеми, які відчують сучасні абітурієнти у процесі власного професійного самовизначення.

За результатами аналізу висновків науковців визначено й охарактеризовано рівні профорієнтації: громадський і особистісний.

У змісті наукової публікації представлено аналіз наукової теорії та сучасної практики профорієнтаційної роботи як чинника професійного самовизначення на рівні формування реальних та ідеальних особистісної та професійної «Я-концепції». Сформульовано узагальнене визначення поняття «профорієнтація». Виокремлено низку проблем професійного вибору здобувачами освіти та рівні профорієнтації. Представлено окремі історичні факти, що ілюструють розвиток профорієнтаційної роботи в Україні, та запропоновано систему профорієнтації молоді. Професійне самовизначення схарактеризовано як складову частину процесу саморозвитку. Проілюстровано процес професійного самовизначення особистості з виокремленням суб'єктів, засобів, новоутворень, проміжних і кінцевих результатів. Сформульовано перспективи подальших досліджень і практичних дій щодо формування системного супроводу процесу самовизначення особистості.

THE EFFECTIVENESS OF CAREER GUIDANCE WORK AS A FACTOR IN THE PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF AN INDIVIDUAL

Petrychenko L. O.

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Pedagogy, Psychology, Primary Education
and Educational Management
Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy”
of the Kharkiv Regional Council
Rustaveli lane, 7, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3250-4321
larisa-petrichenko@ukr.net*

Key words: *career guidance, self-determination, career guidance system, real and ideal personal and professional “self-concept”, career guidance process.*

The article highlights the problem of increasing the effectiveness of promoting professional self-determination of an individual, in particular in the process of career guidance. An analysis of the results of modern research presented in the scientific literature and publications on the issue has made it possible to identify such aspects as: the state and directions of development of vocational guidance; vocational guidance in general secondary education institutions; professional adaptation in the system of vocational guidance; theory and practice of professional self-determination.

The problems faced by modern entrants in the process of their professional self-determination are generalised.

Based on the analysis of the conclusions of scientists, the levels of career guidance are defined and characterised: public and personal.

The content of the scientific publication presents an analysis of scientific theory and modern practice of career guidance work as a factor of professional self-determination at the level of formation of real and ideal personal and professional “self-concept”. A generalized definition of the concept of “career guidance” is formulated. A number of problems of professional choice by education seekers and the level of career guidance are highlighted. Some historical facts illustrating the development of career guidance work in Ukraine are presented, and a youth career guidance system is proposed. Professional self-determination is characterized as a component of the process of self-development. The process of professional self-determination of an individual is illustrated with the identification of subjects, means, neoplasms, and intermediate and final results. Prospects for further research and practical actions regarding the formation of system support for the process of self-determination of the individual are formulated.

Постановка проблеми. Практика професійної освіти переконує, що першим і надважливим кроком у формуванні сучасного педагога має бути професійна орієнтація на різних рівнях освіти до і включно з повною загальною середньою.

Зважаючи на зміст преамбули Закону України «Про освіту» [3], акцентуємо увагу на меті освіти, що полягає, зокрема, у всебічному розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, формуванні цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, зазначимо, що успішній самореалізації особистості передусє і її професійне самовизначення

як результат якісної профорієнтаційної роботи. Означений висновок впливає із сутності та підтверджується змістом поняття професійної орієнтації, що науковці розуміють як науково обґрунтовану систему форм, методів і засобів впливу на осіб, які навчаються та влаштовуються на роботу, що сприяє їхньому своєчасному залученню до суспільного виробництва, раціональному розташуванню за місцем праці на основі об'єктивної оцінки та врахування схильностей, здібностей та інших індивідуальних якостей людини [2].

Відсутність належної кількості сучасних досліджень, спрямованих на вивчення професій-

ної придатності, зокрема й майбутніх педагогів, вказує на необхідність подальших розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз сучасних досліджень проблеми професійної орієнтації дозволив виокремити такі її аспекти, як: сучасний стан і розвиток професійної орієнтації (М. Зуб, Є. Єгорова, О. Ігнатович, А. Кіящук, В. Лозовецька, О. Мельник, Н. Остапчук, В. Пасічник, О. Пономаренко, А. Шевченко й інші); професійна орієнтація в системі шкільної освіти (М. Авраменко, Т. Голуба, І. Корсун, В. Пасічник, Р. Сойчук, О. Хміль, О. Пономаренко й інші); професійна адаптація як складова частина профорієнтаційної роботи (М. Панов, Н. Перегончук та інші); професійне самовизначення (І. Горбатюк, Л. Доровських, В. Калашин, Л. Півалій та інші).

Вивчення наукової теорії із проблеми дало можливість сформулювати узагальнене визначення поняття «профорієнтація», яке розуміємо як багатоаспектну, цілісну систему науково-практичної діяльності громадських інститутів, відповідальних за підготовку молодого покоління до вибору професії та комплекс соціально-економічних і психолого-педагогічних завдань з формування у школярів професійного самовизначення, що відповідає індивідуальним особливостям особистості та запитам суспільства в компетентних фахівцях [1, с. 39–40; 4; 6; 11; 15].

Науковці С. Кода, Л. Рябуха, З. Охріменко, Л. Балабуха [6; 9; 10] пропонують по-новому підходити до організації профорієнтаційної роботи в закладах загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО), пов'язують це з тими проблемами, що відчувають сучасні здобувачі освіти щодо професійного самовизначення. Вони вважають, що випускники ЗЗСО мають не лише володіти комплексом базових знань, умінь і навичок, але й сформувати такі особистісні якості, що дозволили б їм максимально реалізуватись у житті (соціумі, професії).

Дослідники Л. Балабуха, С. Кода, З. Охріменко, Л. Рябуха вказують на низку проблем щодо професійного вибору здобувачів освіти:

1. Вибір майбутньої професії чи закладу вищої освіти відбувається неусвідомлено («за компанію», під впливом інших осіб, вимог батьків тощо).

2. Процес вибору ЗВО відбувається за принципами «є кілька варіантів», «куди пройду за курсом».

3. Ключовими мотивами вибору ЗВО є думки: «школу закінчено, то треба вступати», «якщо не вступлю, заберуть в армію (для юнаків)», «дівчині важливо мати вищу освіту» та «навчання у ЗВО створює більше можливостей для заміжжя».

4. Бажання здобути популярну, модну, престижну в суспільстві професію.

5. Вибір лише рейтингового ЗВО, а не його профілю.

6. Ключовим критерієм у виборі є привабливість професії, без співвідношення вимог професіограми з особистісними здібностями, якостями тощо.

7. Вибір ЗВО, а не конкретної спеціальності.

8. Упевненість у тому, що головне – вступити в ЗВО, а потім якось буде.

Важливим для розуміння феномену «професійна орієнтація» в умовах сьогодення є висновок В. Бойчука, Л. Коношевського, О. Сагадіної [1], А. Шиделко [15], Д. Закатнова, В. Орлова, Л. Злочевської й інших про те, що профорієнтація може і має здійснюватись на двох взаємопов'язаних рівнях: громадському й особистісному. Вона має бути однією з функцій школи, сім'ї, громадських інститутів, оскільки, з одного боку, для суспільства важливо, щоб кожен випускник ЗЗСО знайшов своє місце в системі суспільного виробництва, що відповідає його нахилам, інтересам і здібностям, а з іншого – за свідомого вибору професії максимально в ній самореалізувався в економічному, соціальному, професійному, особистісному аспектах життєдіяльності.

Виходячи з вищезазначеного, констатуємо, що аналіз наукової теорії вказує на доцільність і важливість розвитку такої системи профорієнтаційної роботи, яка б урахувала різні аспекти суспільного буття, була орієнтована як на суспільство, так і на особистість.

Метою статті є обґрунтування та представлення дієвої системи профорієнтації, що максимально сприяє свідомому самовизначенню особистості; досягненню нею комплексної життєвої мети як у власних інтересах, так і в інтересах суспільства, держави.

Виклад основного матеріалу. Поява окремих елементів теорії та практики оцінювання профпридатності людини в Україні має відносно давню історію. Зокрема, про працю за покликанням, реалізацію своїх здібностей говорив видатний український філософ і письменник Григорій Сковорода, який обґрунтував свою ідею «сродної праці», реалізація якої передбачала перебудову суспільного життя шляхом перетворення праці на найпершу потребу та задоволення [14, с. 126, 388, 417–418].

Активний рух з організації профорієнтації на теренах нинішньої України розпочався на початку ХХ ст. У 20-ті рр. в Києві, Дніпропетровську й інших містах розгортається робота з вивчення особливостей окремих професій у контексті дослідження психотехніки, виникли перші спроби обґрунтування професіографії. Однак усе зводилось до психологічних випробувань з метою з'ясування придатності до якоїсь професії,

а власне професіографією ніхто не цікавився. Це констатує В. Синявський [13].

Однією з панівних ідей цього часу стає ідея об'єднання навчання із продуктивною працею, підготовки дітей до трудової діяльності, реалізація якої спирається на підготовку молоді до вибору професії. Про це у своїх працях писали А. Макаренко та С. Шацький.

Оскільки не було спеціальної літератури з питань профорієнтації, запозичувався досвід інших країн, зокрема, з 1932 р. створювалися психотехнічні поради, завданням яких було пропагування ідеї організованого порадиництва щодо вибору професії [5].

Свою профорієнтаційну роль відігравали й біржі праці, що діяли на західноукраїнських землях з кінця XIX ст. до 1939 р.

Проблеми профорієнтації розробляли у Всеукраїнському інституті праці (м. Харків). Були організовані бюро із профконсультації в Києві й Одесі [8].

У 30-х рр. XX ст. активно створюються комітети у справах безробітних, осередки допомагали безробітним і пенсіонерам [7].

Але ця проблема була однобокою, часто відірваною від самої людини.

Після Другої світової війни завдання політехнічного навчання молоді знову стає актуальним і закріплюється юридично, у 1958 р. ухвалюється «Закон про зміцнення зв'язку школи із життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР».

Подальший розвиток проблеми профорієнтаційної роботи в Україні здійснювався у двох аспектах: педагогічному (А. Голомшток) і психологічному (Б. Федоришин). До 1991 р. в науковій теорії активно публікувались результати досліджень щодо ролі та місця трудової підготовки учнів у процесі їх самовизначення, особливостей взаємодії школи та сім'ї у формуванні професійних переваг учнів, формування методик профвідбору тощо.

На межі століть, незважаючи на наявність спеціалізованих центрів профорієнтації, ситуація почала характеризуватись деяким знецінюванням ролі та місця профорієнтаційної роботи в забезпеченні самовизначення молоді. Причини цього крилися в недосконалій стратегії освіти та хибному розподілі трудових ресурсів, тоді як нові економічні умови вимагали іншого підходу, що ґрунтувався б не на орієнтації лише на престижні спеціальності, абсолютній пріоритетності й обов'язковості вищої освіти, знеціненні «гуманітарних» професій, відсутності реальної профорієнтації та профвідбору, а на науково обґрунтованій системі профорієнтаційної роботи. Метою реалізації такої системи має бути узгодження вимог

соціально-професійного середовища із власними можливостями кожної особистості. Механізмами такого узгодження є глибокий самоаналіз і самооцінка молодою людиною майбутніх можливостей реалізації професійного «Я», що зростає, а спонукальною силою – дидактичні впливи ринкового професійного середовища.

На наше переконання, саме таке вирішення проблеми буде найбільш ефективним, оскільки ми не маємо орієнтуватись лише на знання професій чи бажання їх здобути, важливо допомогти юнаку або дівчині вибрати «свою» професію, у якій би максимально реалізувався й особистісний, і професійний потенціал людини. У цю систему мають бути включені різні елементи, пов'язані з державою, суспільством, економікою, системою освіти, сім'єю й особистістю.

Спираючись на зміст наукових праць [1–2; 4–15] та власний досвід роботи в системі освіти, пропонуємо систему профорієнтаційної роботи, яка, на наш погляд, охоплює всі ключові елементи, що забезпечують професійне самовизначення особистості як на етапі вибору професії, так і у процесі самореалізації у професійній діяльності (Рис. 1).

Зазначимо, що важливими критеріями якості профорієнтаційної роботи є формування в молодих людей сталого інтересу до педагогічної діяльності, створення сприятливих умов для перевірки на практиці власних можливостей у фаховій сфері та розвиток професійних здібностей і нахилів, поглиблене ознайомлення здобувачів освіти з особливостями педагогічної професії в контексті її відповідності інтересам, сподіванням і намірам молодих людей.

Оцінюючи стан профорієнтаційної роботи, зокрема і щодо педагогічної професії в закладах загальної середньої освіти, спираючись на власні дослідження і досвід, наголосимо, що, наприклад, у місті Харкові є лише один педагогічний лицей, який можна розглядати як профільний заклад освіти щодо орієнтації на педагогічну професію. Центри професійного розвитку педагогічних працівників, освітні центри є малочисельними та й не ведуть комплексної профорієнтаційної роботи, акцентують увагу на просвітництві, розвитку умінь, підвищенні майстерності педагогів. Окрім професійної інформації (різною мірою), заклади освіти також не здійснюють науково обґрунтовану професійну діагностику та професійні консультації.

Стосовно профвідбору дуже важко робити позитивні висновки, оскільки це зараз стосується лише молодих людей і їхніх батьків.

Мотиваційні ж листи, які запропонувало Міністерство освіти і науки України впродовж двох останніх років, мабуть, варто розглядати як

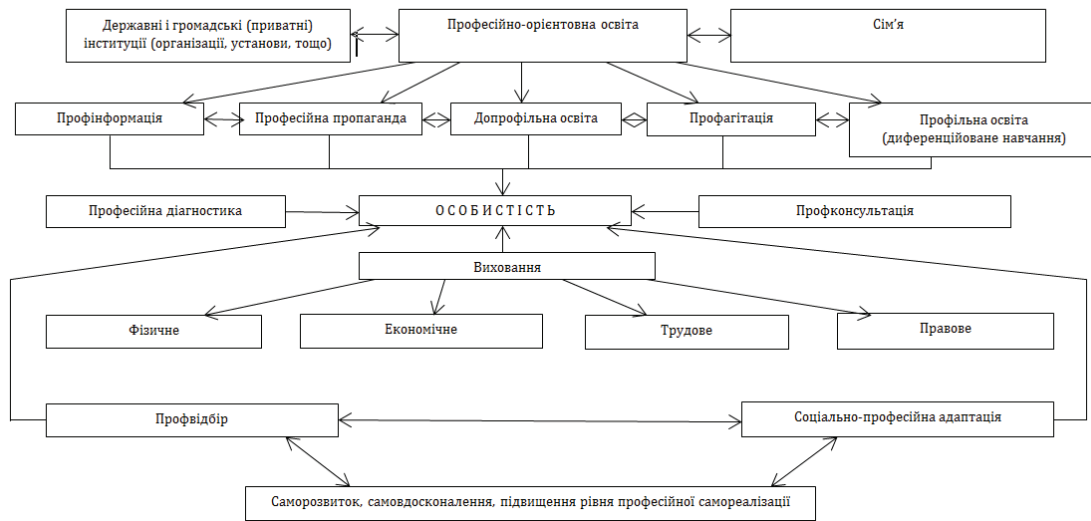

Рис. 1. Система професійної орієнтації молоді

елемент самовизначення молоді, але говорити про їхній якісний вплив на вибір професії, а про профвідбір і поготів, з боку ЗВО можна лише умовно.

Ще однією проблемою, що гальмує розвиток профорієнтаційної роботи є відсутність підготовлених фахівців, які б спеціально виконували цю роботу. Зараз не йдеться про створення освітньо-професійних програм підготовки в педагогічних ЗВО чи введення окремих посад у ЗЗСО, хоча це й дуже перспективно. Зараз важливо продовжити роботу з розвитку системи профорієнтації в державі за участі зацікавлених соціальних інституцій та інтенсифікувати роботу щодо створення такої системи у форматі «ЗЗСО – позашкільні заклади освіти – ЗВО».

Розглядаючи самовизначення як складову процесу саморозвитку, що вказує на здатність людини вдосконалювати себе в умовах змін, акцентуємо увагу на його психологічній основі – рефлексії, оскільки самовизначення, на наше переконання, прямо пов’язане з формуванням рефлексивної самосвідомості. Саме сформована рефлексивна самосвідомість має бути основою свідомого самовизначення.

Рефлексивна самосвідомість приводить до створення «Я-концепції», що дає можливість особистості здійснювати саморегуляцію своєї актуальної та майбутньої діяльності на більш високому рівні мотивації й ефективності. Це досягається шляхом внутрішньої боротьби реальної й ідеальної особистісної та професійної «Я-концепції» (Рис. 2).

Отже, самовизначення – це, у широкому розумінні, активне прагнення до якісного перетворення свого «Я» відповідно до умов і вимог середовища (соціального, професійного тощо). У вузькому розумінні – це усвідомлення своїх особистісних і потенційно професійних якостей, засіб самоствердження, вихід за межі актуального для досягнення нових цілей і станів.

Аналіз теоретичних напрацювань учених і досвід профорієнтаційної роботи дозволили нам вибудувати логічну схему підготовки до вибору професії, яка, на наш погляд, відображає всі його етапи (кроки) (Рис. 3).

Висновки та перспективи подальших розробок у цьому напрямку. Отже, успішність і резуль-

Рис. 2. Взаємозв’язок особистісної професійної «Я-концепції»

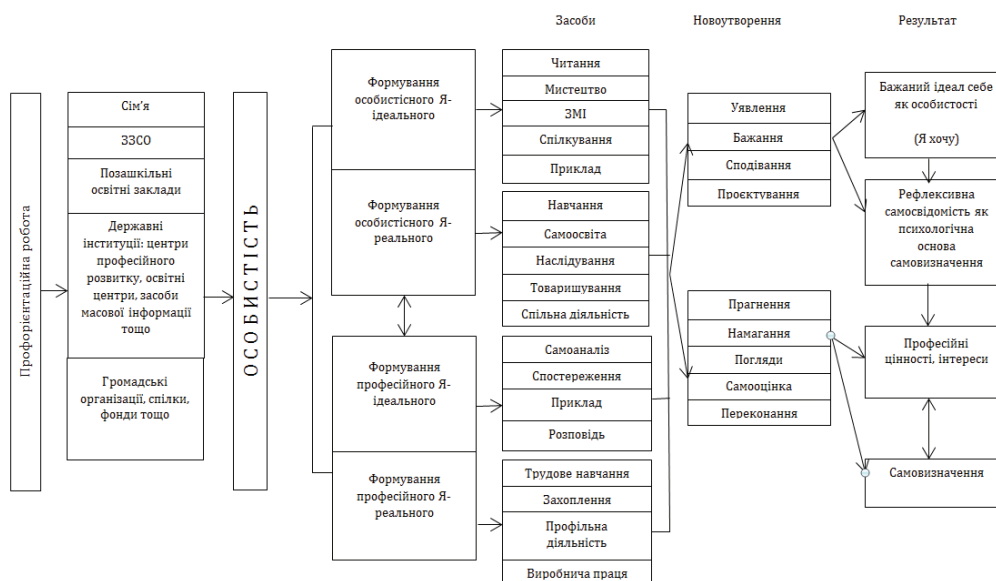

Рис. 3. Процес професійного самовизначення особистості

тативність профорієнтаційної роботи для забезпечення самовизначення особистості у виборі професії визначається її системністю, послідовністю та неперервністю.

Для нинішньої доби та подальшої перспективи вирішення проблеми важливо науково обґрунтувати та методично вивірити системний супровід процесу самовизначення особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Професійна орієнтація учнів у закладах загальної середньої освіти / В. Бойчук та ін. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych. Zbiór artykułów naukowych z Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej (on-line) zorganizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych oraz badawczych z państw obszaru byłego Związku Radzieckiego oraz byłej Jugosławii, Warszawa, 30.01.2018.* Warszawa, 2018. С. 39–45.
2. Теоретичні і методичні основи профорієнтації учнів загальноосвітніх шкіл та психолого-педагогічний відбір абітурієнтів на педагогічні спеціальності вищих навчальних закладів : методичні рекомендації для вчителів шкіл, викладачів, учнів, факультетів вищих навчальних закладів / В. Вареник та ін. Черкаси, 2006. 128 с.
3. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#> (дата звернення: 12.12.2023).
4. Професійна орієнтація : підручник / Є. Єгорова та ін. Кіровоград : Імекс, 2014. 230 с.
5. Кавецький В. Підготовка учнів загальноосвітніх шкіл до професійного самовизначення в сучасних умовах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2000. 186 с.
6. Кода С. Професійне самовизначення учнів в умовах сучасного освітнього середовища. *Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика : матеріали IV Всеукраїнської науково-методичної конференції, м. Суми, 27 лютого 2020 р.* Суми : НІКО, 2020. С. 121–124.
7. Кузів М. З історії виникнення професійної орієнтації в Україні. *Проблеми сучасної педагогічної освіти.* 2014. Вип. 42. С. 63–69.
8. Остапчук Н. Виникнення і розвиток професійної орієнтації як науково обґрунтованої системи (історико-генезисний аспект). *Наукові записки.* Серія «Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти». 2013. Вип. 3. С. 137–142.
9. Охріменко З., Балабуха Л. Теоретико-практичні проблеми сучасної професійної орієнтації учнів: тенденції розв'язання. *Науковий вісник Національного еколого-натуралістичного центру.* Серія «Педагогічні науки». 2020. № 2 (10). С. 56–70.
10. Охріменко З. Система професійної орієнтації старшокласників. *Профтехосвіта.* 2021. № 3 (148). С. 18–25.

11. Припотень В. Національні проблеми та зарубіжний досвід професійної освіти та профорієнтації молоді. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2010. № 5. С. 120–127.
12. Рябуха Л. Готовність учителів-гуманітаріїв до профорієнтаційної роботи в закладах загальної середньої освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогічні науки»*. 2022. № 1 (349). С. 185–194.
13. Синявський В. Психологічні основи профорієнтаційної професіографії : навчальний посібник. Київ : ІПК ДСЗУ, 2010. 89 с.
14. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с.
15. Шиделко А. Профорієнтація і профвідбір: аксіологічні аспекти : навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 140 с.

REFERENCES

1. Boichuk, V.M., Konoshevskiy, L.L., Sahadina, O.Iu. (2018). Profesiina oriientatsiia uchniv u zakladakh zahalnoi serednoi osvity [Professional orientation of students in institutions of general secondary education]. Proceedings of the *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych. Zbiór artykułów naukowych z Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej (on-line) zorganizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych oraz badawczych z państw obszaru byłego Związku Radzieckiego oraz byłej Jugosławii* (Poland, Warszawa, January 30, 2018), Warszawa, pp. 39–45.
2. Varenik, V.V., Prokopenko, L.I., Kharchenko, D.M. (2006). *Teoretychni i metodychni osnovy proforiientatsii uchniv zahalnoosvitnikh shkil ta psykhologo-pedahohichnyi vidbir abiturientiv na pedahohichni spetsialnosti vyshchyykh navchalnykh zakladiv* [Theoretical and methodical bases of career orientation of secondary school students and psychological-pedagogical selection of entrants to pedagogical specialties of higher educational institutions]. Cherkasy [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy “Pro osvitu” : vid 05.09.2017 № 2145–VIII [Law of Ukraine “On Education”: dated September 5, 2017 № 2145–VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#> (accessed 12 December 2023).
4. Yehorova, Ye.V., Ihnatovych, O.M., Korobchenko, V.V., Lytvynova, N.I., Marchenko, I.B. (2014). *Profesiina oriientatsiia* [Professional orientation]. Kirovohrad : Imeks [in Ukrainian].
5. Kavetskiy, V.Ye. (2000). *Pidhotovka uchniv zahalnoosvitnikh shkil do profesiinoho samovyznachennia v suchasnykh umovakh* [Preparation of secondary school students for professional self-determination in modern conditions] (Phd Thesis), Ternopil.
6. Koda, S.V. (2020). *Profesiine samovyznachennia uchniv v umovakh suchasnoho osvitnoho seredovyscha* [Professional self-determination of students in the conditions of the modern educational environment]. Proceedings of the *Osobystisno-profesiina kompetentnist pedahoha: teoriia i praktyka : materialy IV Vseukr. nauk.-metod. konf.* (Ukraine, Sumy, February 27, 2020). Sumy : NIKO, pp. 121–124.
7. Kuziv, M.Z. (2014). *Z istorii vynyknennia profesiinoy oriientatsii v Ukraini* [From the history of the emergence of professional orientation in Ukraine]. *Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity*, vol. 42, pp. 63–69.
8. Ostapchuk, N. (2013). *Vynyknennia i rozvytok profesiinoy oriientatsii yak naukovo obgruntovanoi systemy (istoryko-henezysnyi aspekt)* [The emergence and development of professional orientation as a scientifically based system (historical and genesis aspect)]. *Naukovi zapysky. Ser. “Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity”*, vol. 3, pp. 137–142.
9. Okhrimenko, Z., Balabukha, L. (2020) *Teoretyko-praktychni problemy suchasnoi profesiinoy oriientatsii uchniv: tendentsii rozviazannia* [Theoretical and practical problems of modern professional orientation of students: solution trends]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho ekoloho-naturalistychnoho tsentru. Ser. “Pedahohichni nauky”*, № 2 (10), pp. 56–70.
10. Okhrimenko, Z.V. (2021). *Systema profesiinoy oriientatsii starshoklasnykiv* [System of professional orientation of high school students]. *Proftekhosvita*, № 3 (148), pp. 18–25.
11. Prypoten, V. (2010). *Natsionalni problemy ta zarubizhnyi dosvid profesiinoy osvity ta proforiientatsii molodi* [National problems and foreign experience of professional education and career guidance of youth]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*, № 5, pp. 120–127.
12. Riabukha, L.Z. (2022). *Hotovnist vchyteliv-humanitariiv do proforiientatsiinoy roboty u zakladakh zahalnoi serednoi osvity* [Readiness of humanities teachers for vocational guidance work in institutions of general secondary education]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ser. “Pedahohichni nauky”*, № 1 (349), pp. 185–194.

13. Syniavskiy, V.V. (2010). *Psykhologichni osnovy proforiientatsiinoi profesiohrafii* [Psychological foundations of vocational guidance profession]. Kyiv : IPK DSZU [in Ukrainian].
14. Skovoroda, H.S. (1973). *Povne zibrannia tvoriv u 2 tomakh* [Complete collection of works in 2 volumes] (Vol. 1). Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
15. Shydelko, A.V. (2017). *Proforiientatsiia i profvidbir: aksiologichni aspekty* [Vocational guidance and vocational selection: axiological aspects]. Lviv : LvDUVS [in Ukrainian].